

Kognitív módszerek a vallástudományban és a hebraisztikában

Biró Tamás

2015. szeptember 21.:

Fenomenológia, magyarázat és értelmezés

Praktikus dolgok:

- A kurzus honlapja: <http://birot.web.elte.hu/courses/2015-csr/>
ÚJ: néhány fájl feltöltve, amelyhez jelszó kell!
- Biró Tamás: biro.tamas@btk.elte.hu , birot@birot.hu
<http://birot.web.elte.hu/>, <http://www.birot.hu/>
Fogadóóra: email-es egyeztetés alapján.
- Pótóra: ha elmaradnak órák.

Kognitív forradalom a hatvanas években

(részben ismétlés)

Kognitív forradalom a hatvanas években *(összefogl.)*

- A behaviorizmus és a strukturalizmus „kifulladás” az 1950-es évekre.
(Értsd: már nem elégíti ki sok szempontból a fiatal generációt, újat keresnek.)
 - Az agy (elme), mint fekete doboz: hatoljunk bele!
(És az introspekció sem az ördögtől való...)
- Korai számítógépek: Neumann-elv (Hardver és szoftver különválasztása: az utasítások ugyanúgy tárolhatók a memóriában, mint a feldolgozandó adatok.)
 - Az agy (elme), mint számítógép: információt feldolgozó eszköz.
- Kognitív megközelítések a bölcsésztudományokban:
(1960-as évek: nyelvészet és antropológia; később irodalom, zenetudomány, vall. tud., stb.)
Kultúra, vallás, nyelv stb.: mint biológiai jelenség, az egyén és faj szintjén.

Kultúra, nyelv, vallás... mint biológiai jelenség *(ism.)*

- Biológiai-pszichológiai módszerek:
 - Pszichológiai *(– a szó tág értelmében)* kísérletek, fiziológiai mérések, stb.
- Vannak-e párhuzamos jelenségek az állatvilágban?
 - Etológiai párhuzamok
- Mint a biológiai evolúció terméke:
 - Evolúciós pszichológia
- Mint fiziológiai folyamatok és (elsősorban) az agy terméke:
 - Neurológiai kutatások, agyi képző eljárások, kognitív idegtudomány stb.
 - Kognitív megközelítések *(a szó szűkebb, BT-féle értelmében).*

Kognitív fordulat a vallástudományban

- Ami nem tartozik ide (szerintem legalábbis):
 - Kognitív antropológia: a vizsgálat tárgya az emberi gondolkodás (különböző kultúrákban).
 - Neuro-teológia: a hit, a vallási élmény és I. léte „alátámasztható” neurológiai kísérletekre hivatkozva.
 - „Tudományos ateizmus”: a hit cáfolata tudományos eredményekre hivatkozva. (V.ö. „újateizmus”, pl. Richard Dawkins: *Isteni téveszme, stb.*)

NB: A kognitív vallástudomány agnosztikus. Vallásos és ateista olvasata is lehetséges.

- Hanem (szerintem legalábbis): a vallás, mint az agy-elme terméke.

Az agy-elme, mint számítógép (1)

- Agy (brain): biológiai szerv
 - *Bottom-up kutatás: az idegsejttől az agyi funkcióig*
 - Agyi funkciólokalizálás: mely funkciók mely agyi területeken? (technikák: ld. múlt óra)
 - Idegsejtek működése: biokémiai, biofizikai folyamatok.
 - De milliárdnyi idegsejt összhangja hogyan valósítja meg a kognitív funkciókat??
Hogyan történik a bejövő információ (ingerek, jelek, input) feldolgozása, tárolása, és hogyan történik a válasz (reakció, output) meghatározása, „kiszámítása”?
- Elme (mind): információt, adatokat, jeleket feldolgozó „számító gép”
 - *Top-down kutatás: az elme funkciójától az ideghálózatokig*

Az agy-elme, mint számítógép (2)

- Agy (brain): biológiai szerv
 - *Bottom-up kutatás: az idegsejttől az agyi funkcióig*
 - De milliárdnyi idegsejt összhangja hogyan valósítja meg a kognitív funkciókat???
- Elme (mind): információt, adatokat, jeleket feldolgozó „számító gép”
 - *Top-down kutatás: az elme funkciójától az ideghálózatokig*
 - Jelenségek (1) megfigyelése, (2) elemzése (akár pre-kognitív fogalmakkal és módszerekkel is), majd (3) modellalkotás és (4) ezen modellek számítógépes implementációja.
 - Adatstruktúra: vannak-e (szimbolikus) reprezentációk? *(ld. múlt óra)*
 - Műveletek: hogyan történik egy-egy információmorzsa feldolgozása?
 - Architektúra: modulokból épül-e fel? *(ld. múlt óra)*

Összefoglalás: kultúra, nyelv, vallás... mint biológiai jelenség, mint az agy-elme terméke

A megismeréstudomány nem csak a megismerés tudománya!

- A kogníció (megismerés) része a környezetünk, a bennünket körbevevő tér észlelése és annak értelmezése. De a kognitív tudományoknak (a megismeréstudománynak) nem csak a térbeli tájékozódás, hanem a térbeli útvonal megtervezése is a tárgya.
- A kogníció (megismerés) része a nyelvi információ észlelése és annak értelmezése. De a kognitív tudományok nem csak a beszédészleléssel, hanem a beszédprodukciónal is foglalkoznak.
- A kogníció (megismerés) része a kultúránk által feltételezett, bennünket körülvevő istenek, démonok, ősök „megismerése”. De a kognitív vallástudomány a vallás minden más aspektusával is foglalkozik.

Összefoglalás: kultúra, nyelv, vallás... mint biológiai jelenség, mint az agy-elme terméke

A megismeréstudomány nem csak a megismerés tudománya!

- Az agy/elme, mint számítógép (hardver+szoftver, *wetware*).
 - Bottom-up (agy) és top-down (elme)
 - De: nem feltétlenül szimbolikus reprezentációkat manipulál, mint a szilikon alapú PC.
 - De: embodied (testi fiziológiai folyamatok szerepe), embedded (agy a társadalomba beágyazva)
- A vallás (és a kultúra), mint az agy terméke:
 - Biológiai, pszichológiai, neurológiai, evolúciós és komputációs aspektusok.
 - A vallási és kulturális jelenségek megértése az emberi faj biológiai-mentális adottságain keresztül.
 - Az emberi agy/elme megértése vallási és kulturális jelenségek vizsgálatán keresztül.

A kognitív megközelítés
magyarázó ereje

Milyen magyarázattípussal szolgálnak a kognitív tudományok?

- „Átfogó törvény modell”, avagy „deduktív-nomologikus” modell?
- Induktív-valószínűségi magyarázat?
- Tudományterületek közötti redukció?
 - Redukcionizmus vagy emergentizmus?
- Teleologikus magyarázatok?
- Funkcionális dekompozíció, mechanikus magyarázat?

Niko Tinbergen négy kérdését emeljük át az etológiából a kognitív tudományokba

Miért rendelkezünk adott kognitív funkcióval?

Miért néz ki az adott jelenség úgy, ahogy megfigyeltük?

- Mechanikus-okozati magyarázat: gyakori
 - mert az agyunk biológiailag így van felépítve;
 - mert az elménk ilyen számításra képes.
- Ontogenikus magyarázat: gyakori
 - mert gyermekkorban így sajátíthatjuk el (tanulható; csak ez a forma tanulható).
- Filogenikus magyarázat (mert így alakult ki a törzsfejlődés során).
- Adaptáció:
 - mert az adott funkció előnyt jelentett a törzsfejlődés során;
 - mert az adott funkció összekapcsolódott más funkcióval, amely előnyt jelentett...

eltérő vélemények arról, hogy kognitív tudományak számít-e.

Magyarázat és értelmezés

Értelmezés vs. magyarázat

- Interpretáció, értelmezés:

Adott értelmezési kereten belül.

Adott értelmezési kereten belül is lehetséges/gyakori több értelmezés.

Lehetségesek egymásnak ellentmondó értelmezések is.

- Magyarázat:

Ok-okozati (vagy egyéb) összefüggésekre való visszavezetés.

Szintén szükséges magyarázó „keret” (paradigma, ld. alább).

Több (és többféle) ok lehetséges:

pl. több tényező összjátéka, eredendő és közvetlen ok, stb.

Egymásnak ellentmondó magyarázatok esetén: választási kényszer.

Rudolf Otto *(1958:8, idézi Lawson&McCauley 1990:13-14)*

The reader is invited to direct his mind to a moment of deeply-felt-religious experience, as little as possible qualified by other forms of consciousness. Whoever cannot do this, whoever knows no such moments in his experience, is requested to read no farther; for it is not easy to discuss questions of religious psychology with one who can recollect the emotions of his adolescence, the discomforts of indigestion, or say, social feelings, but cannot recall any intrinsically religious feelings.

Mircea Eliade *(1963:xiii, idézi Lawson&McCauley 1990:13)*

A religious phenomenon will only be recognized as such if it is grasped at its own level, that is to say, if it is studied *as* something religious. To try to grasp the essence of such a phenomenon by means of physiology, psychology, sociology, economics, linguistics, art or any other study is false; it misses the one unique and irreducible element in it—the element of the sacred.

Fenomenológia a vallástudományban

- A vallás *sui generis* jelenség: `elsődleges, önálló fajta, egyedi dolog`.
- Másra (fiziológiára, pszichológiára, társadalmi jelenségekre, stb.) vissza nem vezethető, irreducibilis. A *redukcionizmus* elkerülendő.
- A „szentet”, a „numinózitást” meg kell tapasztalni, és csak akkor lehet kutatás tárgyává tenni.

- Magyarázat = visszavezetés (redukció) másra, tehát a vallásos élmény esetén lehetetlen.
- Marad az értelmezés, interpretáció: a tapasztalat megragadása bizonyos fogalmi kerettel.

Clifford Geertz *(1973:5, idézi Lawson&McCauley 1990:17)*

The concept of culture I espouse and whose utility I now attempt to demonstrate is essentially a semiotic one. Believing with Max Weber, that man is an animal suspended in webs of significance he himself has spun, I take culture to be those webs, and the analysis of it to be, therefore not an experimental science in search of law but an interpretive one in search of meaning.

- Kultúra = jelentés, szemantika. Amelyet értelmezés révén, és nem törvények felállításával lehet keresni.

Dan Sperber *(1985:28-29, Id. Lawson&McCauley 1990:30)*

Interpretive generalizations do not in any way specify what is empirically possible or impossible. They provide a fragmentary answer to a simple single question: what is epistemologically feasible? Not: How are things? But: What representation can be given of things? ... Such a statement may be easy or hard to corroborate ... but it is beyond falsification.

- Karl Popper óta csak az számít tudománynak (sokak szerint), ami falszifikálható: cáfolható. (Állítás amúgy nem bizonyítható, csak korroborálható, azaz valószínűsíthető.)

De ne felejtsük...

- Magyarázat nem csak deduktív-nomologikus lehet!

Sokan (pl. C. Geertz is) leszűkítik a tudományos magyarázat fogalmát a fizikásban szokásosra.

De Sperber is igazságtalan, mert sok más tudományterület sem falszifikálható állítások kutatásán keresztül fejlődik.

- Introspekció sem tilos már!

- Jelenségek, amelyeket magyarázni szeretnék:

- *X* érzései, vallásos élménye (ahol *X* az adatközlő vagy saját magam).
- Adott kulturális jelenség, valamint az a jelentés, amelyet *X* tulajdonít neki.

A magyarázandó adatainkat interpretáció révén szerezzük (még a fizikában is)!

Thomas Lawson és Robert McCauley *(1990:14)*

By contrast we hold that interpretation and explanation are complementary, and, in light of the imbalance within the study of religion in favor of interpretation that we wish to redress, the proposal of explanatory theories is more likely to advance our knowledge currently.

...

We think that both scientific and hermeneutic hegemonists are wrong for claiming that the choices are between explanation and interpretation. Nor do we think that explanation is subordinate to interpretation. A more balanced position is not only possible but desirable.

Thomas Lawson és Robert McCauley (1990:28-29)

Unlike the D[eductive]-N[omological] model of the logical empiricists, this approach to explanation envisions multiple forms of explanation in science. In addition to covering law explanations, scientists develop statistical, functional, and structural explanations as well. ... It is the search for explanations of the forms that are *not* already available in a science which is often the impetus for important leaps in the progress of research. ... The quest for deeper and more comprehensive explanation in science is an unending process. *Explanation is never ultimate* (Popper 1963). Where ultimate explanation begins science ceases.

Egy példa zárójelben:

- Magyarázatok a genetika fejlődésében:
 - Gregor Mendel: öröklődési törvények (1860-as évek): deduktív-nomológikus (D-N).
 - Watson és Crick: a DNS kettős spirálja, molekuláris genetika: mechanikus-strukturális magyarázat a megfigyelésekre, így a Mendel-féle törvényekre is.
 - Az evolúció genetikai alapjai: a funkcionális és a mechanikus magyarázat kapcsolata.

Theodosius Dobzhansky (1973):

„nothing in biology makes sense except in the light of evolution”

- A molekuláris genetika kvantumfizikai alapjai: a fizika D-N törvényei.

Thomas Lawson és Robert McCauley *(1990:30)*

Explanation and interpretation ... supplement and support one another in the pursuit of knowledge ... interpretations presuppose (and may reorganize) our systematic, empirical knowledge, whereas successful explanatory theories both winnow and increase it. Interpretations uncover unexpected connections in the knowledge we already possess; the success of new explanatory theories establishes new vistas. Consequently, the process of explanation is productive as well. Knowledge is always in the making.

A kognitív megközelítés viszonya
más vallástudományi irányzatokhoz

A kognitív vallástudomány és...

- Kognitív antropológia
- Vallástudományi fenomenológia
- Funkcionalista megközelítések
- Vallásszociológia, vallásantropológia: egyéni vagy közösségi szint?
- Pszichologizáló, valláspszichológiai, pszichoanalitikus megközelítések
 - „Normális” vagy „beteg” jelenség a vallás?
- Evolucionista megközelítések
 - Jelent-e előnyt? Ha igen, miféle előnyt jelenthet?

Feladat

Feladatok

- Hebraista MA és PhD: várom az első feladatokat a héten. Jövő héten új.
- BA, vallástudományi MA: első házi feladat. Határidő: szept. 30, reggel 9h.
 - Lawson & McCauley 1990: 12 első bekezdése elérhető a honlapon.
 - Négy darab *why?* (miért?) kérdés.
 - Mindegyikre találjon ki (hasból) két-két különböző magyarázatot vagy értelmezést. Ezeknek nem kell „igaznak”, „helyesnek” lenniük.
Legyen kreatív!
 - Ezeket kategorizálja, például: feminista értelmezés, D-N magyarázat, Rudolf Otto felfogását követő értelmezés, mechanikus magyarázat, funkcionális dekompozíció, teleologikus magyarázat, evolucionista magyarázat, stb.
Igyekezzen minél többféle példát gyártani.
- *Megoldásokat emailben kérem a biro . tamas @ btk.elte.hu címre.*

Irodalom

- E. Thomas Lawson and Robert N. McCauley (1990). Interpretation and explanation: problems and promise in the study of religion.

- Originally chapter 1 of their

Rethinking Religion: Connecting Cognition and Culture.

Cambridge University Press, 1990, pp. 12–31. [12.2.Law.1.]

- Reprinted in

D. Jason Slone (ed.). *Religion and Cognition: A Reader.*

Equinox, 2006, pp. 12–35.

Viszlát a következő alkalommal!